

Dwangarbeid in Duitsland

Ted H.P. de Wolf

Dwangarbeid in Duitsland

GiST
Uitgeverij
Delft 2021

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij een crowdfunding actie in 2020 voor de oprichting van Uitgeverij GiST. Soms duurt het even voordat mensen hun stem hebben gevonden, voordat ze beseffen dat zij een verhaal te vertellen hebben waarmee ze andermans leven kunnen verrijken. Uitgeverij GiST biedt juist aan hen een platform om te debiteren.

Eén donateur willen we speciaal noemen:

“Great initiative! Being expert on hundred-year-old men, I know for sure the more life experience the better!”

Jonas Jonasson, auteur van onder andere *De honderdjarige man die uit het raam klom en verdween*, over Uitgeverij GiST

Voor mijn vader

Eerste druk oktober 2021

Copyright © Ted H.P. de Wolf

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande toestemming van Uitgeverij GiST;
info@uitgeverijgist.nl

Omslagontwerp Casperson Design, Noordwijk
Foto auteur Erwin Verweij, Rotterdam
Typografie binnenwerk Nieuwe Stijl, Delft
Cartografie pagina 331 en 332 Nieuwe Stijl, Delft
Drukkerij Wilco, Amersfoort

isbn 978 90 830 9613 1
NUR 301

www.uitgeverijgist.nl

Proloog

Het display gaf 143 aan, terwijl het getal nog opliep. De glazen deur zoefde automatisch open. Met drie bekertjes koffie in mijn handen geklemd liep ik door, af en toe mijn evenwicht herstellend. Mijn vader en moeder zaten tegenover elkaar aan het raam. Het landschap schoot voorbij, de hagelwitte ICE-3 bereikte inmiddels een hoge snelheid.

‘Heerlijk, koffie,’ zei mijn moeder. Ze haalde de krant weg die uitgespreid op tafel lag.

‘Ik ben nog even naar voren gelopen. Je kunt de machinist zien zitten in zijn cabine. Doordat de afscheiding volledig van glas is, heb je een prachtig uitzicht naar voren,’ zei ik.

‘Dat wil ik zo ook weleens zien,’ antwoordde mijn vader.

Ik zette de bekertjes op tafel en nam plaats naast mijn moeder. ‘Keulen doet me altijd denken aan Kölnisch Wasser,’ zei ze.

‘Odeklonje, zeiden we vroeger,’ beaamde vader met een glimlach terwijl hij peuterde aan zijn melkcupje.

‘Patiënten vonden het heerlijk als ik hun voorhoofd depte met een beetje eau de cologne,’ vervolgde moeder. ‘Als ik die geur ruik, zie ik de afdeling weer voor me.’

‘In de oorlog, toch?’ vroeg ik.

‘In 1942. Ik was verpleegster in het Sint Gerardus Majella Ziekenhuis van Hengelo. Daar lag een weduwe op klas, Spanjaard heette ze, die een flesje 4711 op haar nachtkastje had

staan. Met een watje deed ik af en toe een beetje eau de cologne op haar voorhoofd.'

'Spanjaard, van de textielfabriek,' vulde mijn vader aan die inmiddels het cupje had geopend. Hij goot de melk in zijn koffie en begon te roeren met het plastic staafje. Moeder nipte van haar koffie. 'Een vriendelijke vrouw. Helaas is ze in het ziekenhuis overleden. Ze wilde in een oranje nachthemd worden opgebaard.'

'Een kleine daad van verzet,' zei ik.

'Tijdens de bezetting gebeurden er wel meer van dat soort dingen,' zei mijn vader. 'Mensen schepten er plezier in afrikaantjes in de voortuin te planten of ze kalkten OZO op de muren, Oranje Zal Overwinnen. De Duitsers hadden ook van die pesterijen. Straten genoemd naar leden van het koningshuis moesten worden veranderd. In Delft werd de Julianalaan bijvoorbeeld de Poortlandlaan en de Prins Bernhardlaan in de TH-wijk moest voortaan Jaffalaan heten.'

'Sommigen liepen met een anjer in het knoopsgat,' zei mijn moeder. 'Toen dat verboden werd, ging men over op een worteltje.'

We lachten. Als kind werd ik de verhalen weleens zat, nu genoot ik van elk detail.

Na de koffie liepen mijn vader en ik naar voren. Ik wees hem op het display in het tussengedeelte van de coupés. De ledlampjes gaven 302 aan. Op het traject Keulen-Frankfurt bereikte de ICE zijn hoogste snelheid. We namen plaats in de ruimte achter de cabine van de machinist. Het was beangstigend te zien hoe de trein de donkere tunnels in denderde.

'Het glas van de cabine staat onder elektrische spanning. Als de spanning wegvalt of wordt verminderd, wordt het glas melkachtig wit,' zei ik.

'Fascinerend,' reageerde mijn vader. Ik zag zijn blik de ca-

bine rondgaan, alsof hij ieder detail in zich wilde opnemen. Even leek hij niet op zijn plaats in die hypermoderne trein. Mijn vader, die zo veel jaren geleden dezelfde reis had gemaakt, flitst nu in een paar uur naar het zuiden van Duitsland.

'Kom, laten we teruggaan,' zei hij.

Mijn moeder zat te lezen in een oude reisgids over Duitsland. Ik ging weer naast haar zitten, mijn vader tegenover ons.

'Zeshonderd jaar deden ze erover om de Dom te bouwen. Het is een van de grootste kathedralen in Europa. Toch jammer dat we geen tijd hadden om even in Keulen te blijven.'

'Hadden we ook nog eau de cologne kunnen kopen,' antwoordde ik.

Mijn moeder lachte: 'Daar zou je me blij mee maken.'

Vader keek naar buiten. 'Ik herken nog helemaal niets van het landschap,' zei hij.

'Dat kan kloppen pa, de trein rijdt een ander traject dan in 1943. De ICE rijdt ten oosten van de Rijn, destijds volgde de trein grotendeels de rivier.'

'Ik kijk ernaar uit om Rinus weer te zien,' zei mijn vader. Zijn rechterhand rustte op de tafel naast de lege koffiebeker-tjes.

1

Koos durfde zijn vader niet aan te kijken. Samen zaten ze in de tram die hen van Delft naar Staatsspoor in Den Haag zou brengen. De nacht voor vertrek had hij geen oog dichtgedaan. Moeizaam reed het voertuig de Reineveldbrug op. Starend naar buiten zag hij het hoge brugwachtershuisje aan zich voorbijtrekken met op de achtergrond het statige gebouw van Calvé. De zon straalde over het water dat vrijwel geen rimpeling vertoonde. Koos schraapte zijn keel, hij wilde iets zeggen maar het lukte niet. De tram begon weer vaart te krijgen. Vanuit zijn ooghoeken zag hij hoe zijn vader, die sinds hun vertrek nog geen woord had gezegd, zijn hand in zijn vestzak stak. Hij pakte zijn horloge en drukte op het palletje aan de zijkant om het deksel te openen. Het zilveren plaatje schoot een stukje omhoog. Voorzichtig opende hij het deksel, bekeek het uurwerk even en borg het vervolgens op. Langzaam legde hij zijn handen op zijn bovenbenen.

In gedachten zag Koos hoe zijn vader, voorovergebogen aan de hoge werkbank met een loep in een oogkas geklemd, in de weer was met een pincettang om een klein radertje in de kast van een horloge te plaatsen. Toen het radertje eindelijk op zijn plaats zat had hij gezegd: 'Als je denkt dat dat het beste is dan moet je maar gaan, jongen.' Veel woorden had zijn vader niet vuilgemaakt aan de overweging om naar Duitsland te gaan. De werkelijke reden van zijn besluit durfde Koos

hem niet te vertellen. 'Als je niet gaat, pakken ze je vader,' had Versmissen gezegd. 'Dat NSB-tuig heeft Van Engen ook al aangegeven.'

In de tram bleef het gesprek met Versmissen in zijn hoofd malen. Hij zou het vader willen vertellen maar iets weerhield hem ervan. Alsof de dreigende arrestatie van zijn vader waarheid zou worden, zodra die werd uitgesproken.

Af en toe liet de bestuurder een schelle fluit horen wanneer hij een kruispunt naderde. Fietsers wachtten ongeduldig op het moment dat de tram gepasseerd was.

'Kalvermarkt,' riep de conducteur.

'We zijn er bijna.' Het was het eerste dat zijn vader zei sinds ze onderweg waren.

Op het station was het opvallend druk. Hij speurde naar lotgenoten maar zag niet veel jongens van zijn leeftijd. Wel een groep Duitse soldaten. Op het perron stond de donkergroene trein klaar voor vertrek.

'Houd de kerk maar in het midden,' zei zijn vader. In zijn ogen welden tranen.

Aan boord nam hij plaats tegenover een ouder echtpaar. Ze begroetten hem vriendelijk. Door het venster zag Koos zijn vader vertwijfeld naar de wagons kijken. Vanuit het opengeschoven raam riep hij hem toe. De trein begon al te rijden. Vader deed een paar passen vooruit maar staakte al gauw zijn vruchteloze poging om bij zijn zoon in de buurt te komen. Even hief hij zijn hand en liet vervolgens zijn arm weer zakken. Langzaam zag Koos zijn gestalte kleiner worden.

'Ga je ver op reis, jongeman?' vroeg de oudere heer nadat hij weer was gaan zitten.

'Naar Duitsland, meneer.'

'Ach, die verdomde *Arbeitseinsatz*. De jongste van mijn broer

is twee maanden geleden naar Berlijn vertrokken. Waar moet jij naartoe?’

‘Stuttgart.’

Versmissen had hem doordringend aangekeken. ‘Wat denk je nou man? Denk je echt dat ze dat niet zullen doen?’

‘Ik ga niet naar Duitsland. Voor de vijand werken, ben jij gek.’

Koos’ vriend graaide in zijn zak naar een aansteker. Voordat hij zijn betoog vervolgde stak hij een sigaret op en inhaleerde diep. Koos huiverde. Het idee dat zijn vader kon worden opgepakt, vervulde hem met afschuw.

‘Wees nou wijs, man. Hier, neem wat te roken.’

Met de sigaret in zijn mond gaf Versmissen hem een vuurtje. Langzaam nam hij een trekje.

‘Van wie heb je dat gehoord dan?’

‘Van die lul van Van der Eerde, van de snoepzaak. Zijn broer zit bij de NSB. Je hebt geen idee hoe ze zich uitsloven voor die moffen. Waarschijnlijk omdat ze bang zijn dat ze zelf naar Duitsland moeten.’

Koos zuchtte. Versmissen praatte met veel mensen. ‘Misschien heb je gelijk.’

De regelmatige cadans van de trein maakte hem slaperig. Plotseling werd de deur van de coupé opengeschoven. De conducteur vroeg om de plaatsbewijzen. Koos overhandigde hem het papier van het keuringscentrum in Delft. De man bekeek het formulier en gaf het zwijgend terug.

Hij wendde zich naar het echtpaar en nam de kaartjes in ontvangst. ‘Utrecht overstappen,’ was het enige commentaar. De conducteur vertrok en liet de schuifdeur openstaan.

‘Wat een onsympathieke kerel,’ zei de vrouw.

‘Ach,’ reageerde haar man, ‘aan die lui van de Spoorwegen heb je niets. Ze hebben zich een paar weken geleden toch ook niet laten zien.’

Koos wist niet zeker of de man de stakingen van vorige maand bedoelde, maar durfde het hem niet te vragen.

In Utrecht moest het echtpaar overstappen. Voordat de vrouw de coupé verliet, glimlachte ze naar hem en zei: ‘Goede reis en wees voorzichtig.’

Een dame van middelbare leeftijd nam even later hun plaats in. Ze sprak Duits en had mooi gekapt zilvergrijs haar. Om haar nek was de pels van een dier geslagen. Het duurde lang voor de trein weer vertrok. Wederom waren er veel Duitse soldaten op het perron. Eindelijk kwam de stoomlocomotief in beweging. Na enige tijd had Koos moeite zijn ogen open te houden.

Hij schrok wakker. De trein, de trein naar Duitsland, realiseerde hij zich. Naar buiten kijkend probeerde hij te zien waar ze reden, maar herkende niets. Twee groen koperen torenspitsen trokken voorbij.

‘Oberhausen,’ zei de vrouw tegenover hem, alsof ze zijn gedachten kon lezen. ‘We zijn net de Ruhr overgestoken. Waar gaat je reis eigenlijk naartoe?’

‘Naar Stuttgart, mevrouw. Ik ben tewerkgesteld in Duitsland.’

‘Zo, dat kunnen we wel gebruiken. Flink jongemannen die ons helpen de bolsjewieken te verslaan.’

Hij wist dat in februari Stalingrad was gevallen maar zei er niets over. ‘Ik hoop dat ik goed werk kan krijgen,’ was zijn antwoord.

‘Je spreekt uitstekend Duits, jongeman.’

Hij glimlachte en wilde haar bedanken, maar de dame vervolgde: ‘Mijn neefje in Arnhem spreekt ook zo keurig Duits.’ De vrouw sprak aan één stuk door over haar jongere zus die al ruim tien jaar in Nederland woonde en getrouwd was met een Nederlander. ‘Zo, jongeman, nu houd ik op met vertellen want ik wil nog wat lezen.’

Ze pakte een boek uit de tas naast haar voeten en sloeg het open. *Adolf Bartels* las Koos op het omslag en daaronder een titel die hij niet kon lezen.

‘Wat is er met Van Engen gebeurd?’

‘Geen idee, zijn zoon is in ieder geval eergisteren naar Danzig vertrokken,’ had Versmissen gezegd.

‘Naar Danzig? Die keuze had ik ook. Danzig of Stuttgart.’

‘Mocht je kiezen dan?’ Versmissens sigaret viel bijna uit zijn mond van verbazing.

‘Ja, ik heb maar voor Stuttgart gekozen. Danzig ligt mij te dicht bij Rusland. Je weet nooit of het daar fout gaat.’

‘Wat een sukkel om voor Danzig te kiezen. Tenminste, ik neem aan dat hij ook de keuze had.’

Koos haalde zijn schouders op. ‘Kom, we gaan naar het café.’

De trein kwam krakend en piepend tot stilstand, midden in een weiland. De Duitse vrouw keek op uit haar boek. ‘Wat betekent dat?’ vroeg ze.

‘Ik heb geen idee,’ antwoordde Koos en tuurde naar buiten. Er was echter niets te zien wat de onverwachte stop kon verklaren. Pas na een uur of twee reed de trein verder. Door het oponthoud had hij honger gekregen. Hij beseftte dat hij niets te eten bij zich had. Weer leek het of de vrouw zijn gedachten kon lezen.

‘Wil je een koekje? Een Arnhems meisje? Zo heet dat heerlijke koekje toch bij jullie in Nederland?’ Zonder het antwoord af te wachten, haalde ze een donkerbruine papieren zak tevoorschijn.

2

Het schemerde toen ze Keulen binnenreden. Traag reed de trein de spoorbrug over de Rijn op. Vanuit het raam zag hij hoe de Dom zich als een dreigend silhouet aftekende tegen de staalblauwe hemel. Steeds dichterbij naderden ze de kathedraal. Het leek alsof de trein zich rechtstreeks het sanctuarium in zou boren. Vlak voordat hij het idee had dat het werkelijk zou gebeuren, boog de trein naar rechts het station in dat pal naast de kathedraal was gelegen.

‘Wat een bouwwerk,’ zei een jongen met een Haags accent die naast Koos was komen staan in het gangpad.

‘Ja,’ antwoordde Koos. ‘Zelfs groter dan onze Oude Jan.’

‘Ah, je komt uit Delft. Ik kom uit Den Haag.’ Hij stelde zich voor als Arie Smit. Hij had een lang, slungelig postuur en onverzorgd haar.

‘Je bent ook tewerkgesteld?’ vroeg Koos hem.

‘Mijn vader kreeg het niet voor elkaar me als onmisbaar voor de zaak op te geven. Hij heeft een café op het Rijswijkseplein, maar volgens het arbeidsbureau kan-ie het makkelijk rooien zonder mij. We hebben tenslotte personeel in dienst.’

Onmisbaar in de zaak... Had ik zelf zoiets niet kunnen bedenken, schoot het door z'n hoofd. ‘Je moet ook naar Stuttgart?’

‘Het zal de Mercedesfabriek wel worden. Mijn vader wist te vertellen dat daar vliegtuigmotoren worden gemaakt. Had-

ie gehoord van een Duitse soldaat.’

Ze hingen uit het raam en keken naar de passagiers. Er stonden een paar militairen in zwarte uniforms. Op het perron was het rustiger dan hij zich had voorgesteld. De conducteur liep voorbij en maande de jongens te gaan zitten.

‘Ik sprak vroeger geen woord Duits,’ zei Arie, toen ze neerploften op de bank. ‘Gelukkig heb ik in het café wat opgepikt. Die moffen houden wel van een biertje.’

Toen Arie lachte, zag Koos de gouden tand van zijn reisgezel. Niet eerder had hij zoiets bij zo'n jong iemand gezien.

Na een halfuur zette de trein zich weer in beweging. ‘Ik zou wel trek hebben in een biertje,’ mompelde Arie.

Om vijf uur 's nachts reden ze Frankfurt binnen. Het perron was vrijwel onverlicht. Twee mannen duwden een kar voor zich uit waar een grote dampende ketel op stond. Ze riepen iets in de richting van de trein. Even later werd de ketel aan boord gesjouwd evenals een paar dozen die onder op de kar stonden.

‘Koffie, zo te ruiken,’ zei Arie. ‘Dat zou er wel in gaan.’ Hij had het nog niet gezegd of een man schoof de coupédeur open en vroeg of de mannen koffie wilden. ‘Ja, bitte!’ riepen ze in koor. Ze kregen er zelfs nog een bol brood bij.

‘Hoe is jouw Duits eigenlijk?’ vroeg Arie terwijl hij voortdurend in zijn koffie blies.

‘Gaat wel, ik heb redelijk mijn best gedaan op school.’

‘Taal is niet mijn sterkste kant,’ zei Arie. ‘Een vriend van me spreekt vloeiend Duits. Ook hij zou op deze trein moeten zitten, maar ik ben hem nog niet tegengekomen.’

Halfzeven arriveerden ze in Darmstadt. De eerste zonnestralen prikten over de bebouwing die langzaam aan hen voor-

bijtrok. Met een slakkengangetje reden ze het station binnen. Er was meer bedrijvigheid dan in Frankfurt. Mensen liepen driftig van het stationsgebouw naar de trein. Soldaten waren er echter niet te zien, terwijl dat in Keulen wel het geval was.

‘Hoelang zijn we nou eigenlijk onderweg?’

‘Ruim tweeëntwintig uur.’

Arie zuchtte. ‘Ik wist niet dat Stuttgart zo ver is.’

‘Zeshonderdvijftig kilometer.’

‘We stoppen verdorie op ieder station.’

Naarmate de reis vorderde, schoof Arie geregeld heen en weer op de bank, totdat hij zei: ‘Ik ga toch eens kijken of ik mijn kameraad kan vinden.’ Hij stond op en verliet de coupé.

‘*Bietigheim, Endstation des Zuges.*’ De conducteur liep door het gangpad en herhaalde monotoon zijn boodschap. Koos pakte zijn koffer uit het rek en liep naar de uitgang. Vanuit de deur-opening zag hij dat er veel jongens van zijn leeftijd op het perron stonden. Twee mannen in uniform praatten tegen de jongemannen. Hij sloot zich aan bij de groep en probeerde Arie in de menigte te ontdekken. Hij kon niets verstaan van wat de mannen te vertellen hadden. Plotseling kwam de groep in beweging en begaf zich naar een gebouw op het perron. Het leek een wachtruimte. Opeengepakt wachtten de jongens tot de laatste persoon binnen was. Een van de mannen in uniform vertelde hun dat ze de nacht moesten doorbrengen in een barak naast het station. De volgende dag zouden ze naar Daimler-Benz in Sindelfingen worden gebracht. Ieder een hoorde het zwijgend aan. Via een andere uitgang liepen ze naar de barak die aan de overkant van de straat tegenover het perron lag. De jongens staken de straat over en gingen het gebouw binnen. Ieder kreeg een stuk brood uitgedeeld. Een jongen zei: ‘Kijk, het is verdomme beschimmeld.’ Koos

bekeek zijn stuk brood dat ook op enkele plekken groen was uitgeslagen.

De barak was een grote ruimte waar tientallen strozakken op de vloer lagen. Her en der stonden stoelen en het rook muf alsof er dagen niet was gelucht. Grote ramen gaven zicht op een kaal veld dat tussen een fabriek en het gebouw lag. Koos ging in het raamkozijn zitten, zette zijn koffer aan zijn voeten en zag hoe een rossige jongeman een trekzak op zijn schoot nam en *The White Cliffs of Dover* begon te spelen. De jongens zwegen toen ze de melancholische muziek hoorden. Wat een idee om een accordeon mee te nemen.

Hij keek de zaal rond. Arie was nergens te bekennen. De meeste jongens probeerden stukjes die niet beschimmeld waren uit de hompen brood te peuteren. Koos had niet de moed om eraan te beginnen, hij besloot de omgeving te verkennen en liep richting uitgang. Tot zijn verbazing liet een man die de wacht hield hem gewoon naar buiten gaan.

Hij liep terug naar het stationsgebouw waarin een *Wirtschaft* was gevestigd, een café waar ook eten werd geserveerd. Van de dame in de trein had hij vernomen dat je in een dergelijke zaak *Stammessen* kon bestellen zonder dat je daar etensbonnen voor nodig had. In de kleine ruimte was slechts één tafel bezet door personeel van de Bundesbahn. De kastelein achter de bar keek niet op maar bleef drukdoende met het poleren van zijn glazen. Aan tafel stopten de mannen met praten en keken naar de jongeman die zojuist was binnengekomen. Koos twijfelde of hij er verstandig aan had gedaan om daar naar binnen te gaan.

‘Goedenavond, wat zal het zijn?’ klonk het van achter de bar.

‘*Stammessen bitte.*’

‘Tets drinken?’

‘Een biertje graag.’

De spoorwegbeambten hadden hun gesprek hervat. Hij keek de ruimte rond en zag aan de grijsgroene muur tegenover de bar een afbeelding van Hitler in een donkerbruin uniform. De angstaanjagende blik hield hem gevangen totdat de waard een groot glas Dinkelacker voor hem neerzette.

‘Alstublieft,’ zei de man en liep weer naar de bar. Even later kwam hij terug met een bord *Kartoffelsalat*.

Met pijn in zijn nek ontwaakte hij op het moment dat de meeste jongens al waren opgestaan. Zijn buurman klaagde dat hij niet had kunnen slapen op die verdomde strozak. Een stem brulde: ‘De eerste achtenveertig man moeten nu meekomen.’ Ze keken elkaar aan. Wie waren de eersten? Enkele jongens stapten vertwijfeld naar de uitgang waar de man druk gebaarde dat ze moesten opschieten.

‘*Komm schon,*’ zei de man en begon te tellen. ‘Een, twee, drie... doorlopen. Buiten staat een bus. U kunt direct instappen.’

Hij had geen zin om in de stinkende ruimte te blijven en liep naar buiten. Twee grijze Mercedesbussen stonden voor het gebouw met draaiende motoren te wachten. De chauffeur van de voorste bus keek voor zich uit toen ze aan boord klommen. Koos ging achterin zitten. De man die hen verordonneerde stapte eveneens in en ging midden in het gangpad staan. ‘U zult gaan werken voor het Duitse Rijk. Daimler-Benz in Sindelfingen kan goede arbeidskrachten gebruiken. Wees trots dat u in deze fabriek uw bijdrage kunt leveren aan de strijd.’

De man wenste de jongens een goede reis en stapte uit. Een golf van opwinding overspoelde Koos op het moment van vertrek. De fabriek zal me dichterbij de vijand brengen dan ooit, dacht hij. Hoe zullen we worden behandeld? Voor

het eerst maakte hij zich echt zorgen. Naast hem zat een jongen op zijn nagels te bijten. Iedereen staaarde naar buiten. Het licht glooiende landschap was her en der overdekt met gele dekens koolzaadbloemen. Van de oorlog was niets te merken. In Nederland werd je meer met soldaten geconfronteerd dan hier. In de dorpjes die ze passeerden liepen slechts een paar mensen op straat.

Na anderhalf uur rijden bereikten ze Sindelfingen. De bus draaide een terrein op naast de fabriek. Vanaf dat punt moesten ze naar de houten barakken in de verte lopen. Voor een gebouw wachtte een man hen op.

‘Goedemorgen mannen, jullie zijn nu op het terrein van Daimler-Benz.’ Zo te horen was hij een Nederlander.

‘Bent u de kampwacht?’ vroeg iemand.

De man leek even van zijn stuk gebracht, maar vervolgde: ‘Mijn naam is Van Es. Ik ben belast met de opvang van de nieuwkomers.’

‘De kampwacht dus,’ fluisterde een jongen.

‘Jullie worden verdeeld over twee barakken, nummers 13 en 14. Die staan tegen elkaar aan, met in het midden voor beiden toiletten en wasgelegenheid.’ Iedereen keek om toen de man naar het gebouw achter hen wees. ‘Breng je spullen daarheen. Over tien minuten kom ik jullie halen.’

De jongens pakten hun koffers en liepen over het stoffige terrein naar de barakken. In barak 13 stonden twaalf houten stapelbedden met matrassen in twee rijen opgesteld. Aan beide kanten van de britsen bevond zich een kast voor kleding en persoonlijke bezittingen. Voor in de ruimte stond een forse tafel naast een zwarte potkachel die niet brandde. De geur van pas gezaagd hout hing in de lucht. Achter in de ruimte was een lange zinken bak met kranen tegen de wand geplaatst.

‘Het is niet veel, maar in ieder geval schoon,’ zei iemand die zijn koffer op de voorste brits gooide. Hij liep naar het raam bij de tafel en tuurde naar buiten.

‘Dus dit is nou de Mercedesfabriek.’

Koos legde zijn koffer op het onderste bed van dezelfde brits.

De jongen die naar buiten keek, draaide zich om en liep op hem af. ‘Dick Binnendijk, aangenaam.’

Hij schudde hem de hand. De andere jongens hadden inmiddels hun plek ingenomen. Een paar kropen op bed en leverden commentaar op de matrassen.

‘Neem jij de linker kast, dan neem ik de rechter.’ Zonder het antwoord af te wachten opende Binnendijk de kast en begon zijn koffer uit te pakken. Met enige bravoure haalde hij een rokkostuum tevoorschijn. Koos trok een wenkbrauw op. ‘In Rotterdam treed ik op als conferencier,’ reageerde Binnendijk. ‘Wellicht komt het nog van pas hier.’

Voordat Koos zijn spullen kon pakken riep een stem door de barak: ‘Ik zie dat iedereen een plek gevonden heeft.’ Het was Van Es. Hij liep naar de tafel en keek naar buiten. ‘We gaan zo dadelijk naar de fabriek. Zorg dat je je paspoort bij je hebt.’

‘Wat voor werk gaan we eigenlijk doen?’ vroeg iemand.

De man draaide zich om en zei: ‘Dat ligt eraan. Eerst worden jullie geregistreerd.’

De barakken stonden op een terrein achter de fabriek. Ze moesten het halve terrein van Daimler over lopen om bij de administratie te komen. De ene hal na de andere passeerden zij. Aangekomen bij een ijzeren trap aan de buitenkant van een groot stenen gebouw, stuurde Van Es de jongens naar boven. Achter elkaar liepen ze de trap op. Op de eerste

verdieping bevond zich het administratiekantoor. Aan het einde van een lange gang was een loket waarachter een vrouw hen opwachtte. Als iemand voor haar verscheen, zei ze: *‘Reisepass.’* Het klonk niet eens als een vraag. Na overhandiging bekeek ze uitgebreid het identificatiebewijs. *‘Diese Tür rechts.’* Vervolgens riep ze de naam naar een man achter een bureau.

Koos was de zesde die naar binnen ging. De man keek op en zei: *‘Herr De Wolf. Niederlande.’* Hij noteerde de gegevens in een boek en overhandigde hem vervolgens een briefje tezamen met het paspoort. *‘Er zal een foto van u worden genomen.’* Hij wees naar de fotograaf die aan de andere kant van de kamer bezig was. Dick Binnendijk zat pontificaal voor de camera. In zijn rechterhand hield hij een bord met een nummer voor zijn borst.

‘Der nächste,’ riep de fotograaf. Hij stuurde Binnendijk naar een aangrenzende kamer. De fotograaf pakte het briefje uit zijn handen, bekeek het en wijzigde een nummer op het bordje dat Koos voor zijn borst moest houden op het moment dat er een foto werd genomen.

Na enkele foto’s geschoten te hebben, nam de fotograaf het bordje met de nummers uit Koos’ handen. Hij gebaarde hem op te staan en verwees hem door naar de kamer waar Dick zojuist was binnengegaan. Daar zat een oudere man achter een bureau. Binnendijk en de andere jongens waren nergens te bekennen.

‘Wat is uw beroep?’ vroeg de man.

‘Bankwerker.’

‘U meldt zich morgenochtend om halfzeven in hal 11.’

De man keek niet meer op, maar zei iets tegen een vrouw aan een ander bureau. Vertwijfeld bleef Koos staan.

‘U kunt teruggaan naar uw verblijf. Door die deur komt u bij de uitgang.’

Van Es ving hem op en beval hem beneden aan de trap te wachten totdat iedereen geregistreerd was. Onder aan de trap stond Binnendijk te praten met een paar andere jongens.

‘Waar moeten jullie je melden morgenochtend?’ vroeg Koos, nadat hij zich bij het groepje had gevoegd.

‘Hal 11, net als jij waarschijnlijk.’

‘Iedereen moet daar kennelijk naartoe,’ zei een ander.

Ruim een uur later liep de laatste van hun groep samen met Van Es de trap af.